teha oma peamiseks ülesandeks, püüdes üldrahvusliku iseteadvuse kõrval arendada nende hulkade kihilist iseteadvust, klassiteadvust. Et rahva enamik asub kõikuval tulunduslikul alusel, jäävat rahvuslik iseteadvus Eestis ainult vähearvuliste jõukamate rahvaosade eesõiguseks: »moonakas, olgu ta rahvuslikku iseteadvust jalatallast pealaeni täis, ei või selle abil oma olukorda ometi mitte parandada« (»Teataja« 1904, nr. 4). Võitluses laiade kihtide hädade kõrvaldamise eest tulevat seepärast kasutada rahvustunde arendamise kõrval ka teisi vahendeid. Rahvustunnet olevat vaja vaadelda kui reaalelu vajadustest väljakasvanud nähtust, mis pealegi palju hiljemini kujunenud kui tulunduslik elu. Selles ei võivat näha mingisugust elust lahus seisvat aadet või rahvaste arengu ülimat astet; rahvaste venduse idee olevat pealegi kõrgem ideaal kui rahvusliku iseteadvuse idee. Siiski tunnustab »Teataja« ka rahvustunde rahvaste elus loomulikuks ja positiivseks nähtuseks.

»Teataja« uued hüüdsõnad tekitasid Eesti avalikus elus erakordse elavuse. J. Tõnisson'i (vt.) juhatusel ilmuva »Postimehe« ringkond, kes neis küsimusis asus otse vastupidisel seisukohal, nägi »majanduse« esiletõstmises endale väljakutset. Ta tungis »Teatajale« teravasti kallale, süüdistades viimast madalas kõhuorjuses, lamedas materialismis, rahva kõlblise elu aluste õõnestamises ja rahvusaate eitamises. »Postimehe« ringkond oma usule ja rahvuseideele tugiva idealistliku moralismiga nägi »Teataja« rühma realistlikus ökonomismis Eesti rahvale võõrast, väljast importeeritud kahtlast ja kahjulikku ideestikku, mis meie seni ühtlases rahvas sünnitavat kunstlikke lõhesid. Teine lahkuminekuid tekitav asjaolu oli politilise orientatsiooni küsimus. Kuna »Teataja« heatahtlikult suhtus Vene demokraatlikesse jõududesse, nende võidust lootis kasu ka Eestile ja seepärast pooldas Vene vabaduspüüdeid, ei oodanud »Postimees« ida poolt midagi head ja hoiatas eestlasi Vene asjusse segamast. Nii võis »Postimees« »Teatajat« venesõbralikkuses süüdistada; omakord heitis viimane »Postimehe« ringkonnale ette, et selle ilmavaates tugevasti tunduvat Balti-Saksa mõtteilma mõju. Need üldised seisukohad mõjustasid lahkarvamisi ka paljudes üksikküsimusis Näit. pooldas »Teataja« soojalt ministeeriumikoolide asutamist, »Postimees« võitles aga selle koolitüübi vastu ja toetas kihelkonnakoole. Kõigi nende küsimuste ümber tekkis »Teataja« ja »Postimehe« vahel äge sulesõda, mille sekka lõid ka teised eesti ajalehed. Igatahes tähistas »Teataja« ilmumine teatavat murrangut Eesti avalikus elus, põhjustas eriti Põhja-Eestis, kus leht leidis laialise kõlapinna, terve omapärase ärkamis-ajajärgu ja tõstis Tallinna tähtsaks Eesti politiliseks keskuseks senini juhtival kohal seisnud Tartu kõrval. »Teataja« sõnastas tabavalt kehvade talurentnikkude, väiksemate ostukohtade omanikkude, tõusva linnakodanluse ja mõnes suhtes ka tööliste, peamiselt mõisatööliste, elulisi huve ja juhtis neid võitluseks oma huvide eest kõige pealt kodumaa saksa olluse vastu. M. s. nõudis »Teataja« renditalude sunduslikku müümist nende pidajaile riigivalitsuse kaasabil määratud õiglase hinna eest, valgustas igakülgselt raskeid renditingimusi, kehvemate ostutalude kurba seisundit ja mõisatööliste hädasid. »Teataja« ringkonna suurim saavutus võitluses sakslastega oli P.-i ja tema mõtteosaliste organiseeritud edumeelse Eesti erakonna võit Tallinna linnavalimistel dets. 1904, mille tagajärjel Tallinna linnavalitsus läks sakslaste käest eestlaste kätte. Osava organiseerimistöö abil koondati kõik enamvähem edumeelsed eesti-vene ollused üheks blokiks, tehti arvurikkail eelkoosolekuil valijate ette astudes, senise linnavalitsuse tegevust arvustades ja üksikasjalise uuenduste kavaga esinedes senini võrdlemisi loiu valijatemassi seas agarasti kihutustööd ja viidi äärmiselt ägeda valimisvõitluse järel bloki esindajad, nende hulgas ka P., enamuses läbi. Tallinna kui ühe suurema saksluse kantsi langemine eestlaste kätte oli tähtsaks sündmuseks Eesti rahvuslikus võitluses. Et eestlase kinnitamist linnapeaks ei loodetud, valiti sellele kohale 1905. a. jaan. venelane, põllupanga juhataja E. G. Hiatsintov; P. sai linnanõunikuks ja apr. 1905 ka linnapea abiks. 1905. a. ärevail ajul kujunes Tallinna linnavolikogu ja -amet teatavaks loomulikuks keskuseks edumeelse seltskonna püüete selgitamisel ja sattus seetõttu võimukandjatega vastollu. M. s. avaldas linna-omavalitsus 16. X laskmise järel (vt. Nikolai II) valju protesti ja määras kannatanutele ning langenute perekondadele 5000 rbl. abi. Siiski ei suutnud uue linnavalitsuse tegevus täiel määral rahuldada ei töölisi ega ka blokki kuuluvaid eesti majaomanikke, kes mõnikord hääletasid koos sakslastega linnaameti ettepanekute vastu. 1905. a. viimastel kuudel läksid ka »Teataja« rühma eri liikmete teed järsumalt üksteisest lahku. Kuna P. oli seotud linnaametis, andsid »Teataja« toimetuses H. Pöögelmann ja M. Martna tooni. P. pidi lõpuks nende ja Tallinna tööliste survel nõusoleku avaldama selleks, et »Teataja« toimetamine edaspidi sünniks sotsialdemokraatlikus vaimus. P. ja teised radikaalid, kes enam meeleldi ei tahtnud sots.-dem. tegelastega käsikäes käia, otsustasid 10-ks XII Tallinna kokku kutsuda Põhja-Eesti valdade asemikkude koosoleku, et endile